

VELIKI BOGOVI SAMOTRAKE I NJIHOVI POSVEĆENICI

Literatura klasičnih nauka je danas toliko obimna da ju je gotovo nemoguće pratiti u celosti. Predmet proučavanja ovih nauka više nisu samo centri moći i kulture, izvanredna umetnička dela i značajni literarni dometi, već se u skladu s razvijenijom metodologijom, sve više proučava, i ono što je ranije smatrano sporednim (upotreba keramike, epigrafski spomenici manje literarne vrednosti i sl.). Budući ovako razvijena, nauka zahteva sve veću specijalizaciju, te su od velikog značaja radovi koji obrađuju pojedinačne teme, a imaju sveobuhvatniji, ne — usko specijalizovan pristup.

Knjiga Suzan Getel Kol*) predstavlja dobar primer ovakvog pristupa. Njen neosporan kvalitet je što autorka prevazilazi okvire specijalizovanog posmatranja problema Samotračkih Velikih Bogova**) i u svoje monografsko delo uk-

*) Susan Guettel Cole, *Theoi Megalot: The Cult of Great Gods at Samothrace*, Leiden, 1984.

Suzan Getel Kol predaje starogrčki jezik na odeljenju za istoriju na Čikaškom Univerzitetu. Poseban predmet njenog interesovanja je religija. Problemima samotračkih misterija počela je da se bavi pod vođstvom prof. Džona Fergusona. Predmet njene doktorske disertacije, odbranjene na Univerzitetu u Minesoti 1975. godine su bili učesnici ovih misterija. Radeći na Samotraci, Teri, Delosu i drugim lokalitetima istraživala je građevine i natpise. Ova knjiga je nastala kao rezultat dugogodišnjeg istraživačkog rada, a u nju je uključen i materijal iz depoa muzeja Samotrake.

**) U *Rečniku grčke i rimske mitologije*, D. Srejovića i A. Cermanovića Samotrački Veliki Bogovi se nalaze pod imenom „KABIRI, božanstva vegetacije i plodnosti, verovatno orijentalnog ili tračkog porekla. Imena ovih božanstava nisu se izgovarala u njihovim

ljučuje rezultate ne samo epigrafskih već arheoloških, istorijskih i stilskih proučavanja. Zahvaljujući tome, ona se ne zadržava samo na natpisima o poklonicima samotračkih bogova, već i o istorijskim, teološkim, ekonomskim implikacijama koje oni rasvetljaju.

U kratkom uvodnom delu autorka nas upoznaje s problemom Velikih Bogova na Samotraci, kratkim istorijatom proučavanja, kao i s greškama i postignućima dosadašnjih istraživača. Interesovanje za ovu temu javlja se krajem XVIII i početkom XIX veka. Glavna svrha proučavanja u ovom periodu je istraživanje porekla religije i ukazivanje na paralele s hrišćanstvom (Sveto Trojstvo, Potop i slične uporedbe), a osnovni izvori su književni i istorijski. Vrlo je rano shvaćeno da se o ovom problemu ne može govoriti samo na osnovu književnih izvora, te da se imena koja se u klasičnoj literaturi javljaju u vezi sa samotračkim bogovima ne podudaraju s imenima na epigrafskim spomenicima. Klasični ih izvori povezuju s Kabeiosima (Herodot), i, kasnije, u helenizmu Mneaseas, koji pored toga daje imena koja autorka smatra mogućim samotračkim imenima (Axieros, Axiokersa, Axiokrasos i Kasmilos). Prva tri imena s istim prefiksom su različito tumačena. Autorka navodi sva postojeća tumačenja (vezivanje za eleuzinsku trijadu za Jupitera, Junonu i Minervu, za Dioskure i Koribante te za mitske osnivače misterija Eetiona/Aetion: Jasiona i Dardana, sinove Elektre) i svoje razloge za njihovo neprihvatanje. S. Kol smatra da nema dovoljno podataka na osnovu kojih bi se bliže odredila ova božanstva, te u zamenu za postojeća ne nudi novo tumačenje.

Krajem prošlog veka počelo se s prikupljanjem natpisa i opisivanjem građevina. Na ovom polju veliki doprinos su dali francuski, nemački i austrijski istraživači. Značaj dokumentacije koja je pri tom napravljena nije umanjen kasnijim iskopavanjima, jer je zbog vandalizma i lova na blago veliki broj spomenika stradao, ili bio premešten s prvobitnog mesta. Posle prvog svetskog rata, 1923. počinje nova serija iskopa-

misterijama. Kabiri su nazvani Velikim, Samotračkim bogovima." str. 186. Kabiri, muška i kabiride, ženska božanstva, deca su ili potomci Hefesta i Kabire. „Iako predanje pominje šest ili sedam muških ili ženskih kabira, u kultu i u misterijama njihov broj se svodi na četiri (dva muška i dva ženska) tri (dva muška i jedan ženski) i dva (otac i sin). U prvom slučaju njihova imena su Aksokers, Kadmil, Aksier i Aksokersa; oni se poistovećuju s Hadom, Hermesom, Demetrom i Persefonom, odnosno Jupiterom, Merkurom, Junonom i Minervom. Shvaćeni kao trijada kabiri se poistovećuju s Jupiterom, Minervom i Merkurom. . . O mističnom kultu kabira na Tebi i na Samotraki malo se zna. Čini se da je glavna ličnost misterija u Tebi bio kabir-dete, a na Samotraki-Kadmil. . . U likovnoj umetnosti kabiri se izuzetno retko predstavljaju. Njihov atribut je šiljata kapa i čekić.”

vanja, ali tek 1938. K. Leman započinje sistematska iskopavanja samotračkog svetišta. Rad na ovom lokalitetu nastavlja se 1948. godine, a danas njime rukovodi Džejms Mekredi (James McCredie).

Izbor jednog mesta za svetište najčešće je uslovljen izgledom i položajem. Ostrvo Samotraka je blizu tračkog kopna. Od okolnih se izdvaja planinskom visijom koja se za lepog vremena može videti i iz Troje. Mada ne izgleda gostoljubivo, ostrvo je dostupno i sa tračke i sa maloazijske strane i smatra se kao jedino sigurno u vreme bura. Oltari podignuti na liticama svedoče o verovanju u profilaktičku moć ostrva. Ono štiti (prvenstveno) moreplovce od morskih nepogoda, pruža pomoć u bitkama i sigurnost u opasnosti, a skoro izvesno osigurava i zaštitu posle smrti. Da li bi se ova jednostavna pučka verovanja mogla dovesti u vezu sa samim kultom Velikih Bogova, autorka nigde ne napominje.

Grad se nalazi na severnoj obali, u blizini jedne od luka. Samo svetište je odmah izvan kapije grada, u udolini između dva potoka i dva brda. Potoci su danas presahli. Ograničen prostor uslovio je veliku zbijenost građevina. U daljem izlaganju autorka opisuje svetište, način na koji se ono otkriva posetiocu, te najvažnije odlike pojedinih građevina. Arhitektura i funkcije pobrojanih građevina obrađene su u daljem tekstu. Ovde se tek naznačuje da su zbog svojih klupa za vernike, sa kojih je posmatran obred, Hieron i Anaktarion mogli neposredno biti vezani za inicijaciju. Uz sažet opis Građevina sledi plan koji je od velike koristi pri čitanju.

Drugo poglavlje posvećeno je istorijatu svetišta. Autorka izdvaja tri faze. Prva je rana istorija svetišta koja obuhvata period od praistorije do IV veka stare ere. Mada iskopavanja nisu vršena, pretpostavlja se postojanje neolitskog naselja u blizini. Postoje razlozi za verovanje u kontinuitet naseljavanja, no obe pretpostavke mogu potvrditi tek buduća iskopavanja. Ako je istorijat naseljavanja pun pretpostavki, istorijat samog kulta do njegovog učvršćivanja i potpunog oformljivanja u V veku stare ere je potpuno nepoznat. Postoji nekoliko legendi koje bi možda ukazale na narod koji je nastanjivao ostrvo pre grčke kolonizacije. Stanovnici ostrva pre IV veka su mogli biti tračkog porekla, ali isto tako i pelazgi ili zeninhti. U IV veku se na ostrvu govori eolskim dijalektom. Nije isključena ni mogućnost da su Grci bili autohtoni nastavljajući da žive u klasičnom periodu.

S. Kol se ne slaže s Lemanovim datovanjem pojedinih konstrukcija i početka stvaranja sveti-

lišta u VII vek stare ere, niti s izdvajanjem dve faze gradnje pre IV veka stare ere. Takođe, među prvim posvetnim natpisima na keramici lokalne proizvodnje ne nalazi dokaze o širenju kulta van Samotrake u V veku stare ere. U ovom delu knjige, nailazimo na njene korekcije ranijih datovanja na osnovu epigrafskih spomenika, ali nema novijih podataka ni tumačenja rane istorije sveučilišta niti samog kulta.

U IV veku satre ere misterije su već učvršćene na Samotraci. Tek tada počinje monumentalna gradnja. *Orthostat*, jedna od prvih građevina monumentalnog karaktera, vezuje se za Filipa II. Smatrajući da je za ovakvu gradnju neophodna veća ekonomska moć nego što je ostrvo imalo autorka zaključuje o povećanom interesovanju za samotračke misterije, koje prevazilazi okvire samog ostrva. Iz detaljnog datovanja i kratkih opisa stila građevina sledi analiza uzroka koji su doveli do intenzivne gradnje u kratkom periodu od oko 25 godina. Osnovni uzrok S. Kol vidi u zainteresovanosti makedonske vladarske porodice da svoju vlast ozvaniči i na religijskom planu. Samotraka, sa svojim već ustanovljenim misterijama, ukazuje se kao idealno mesto, to je grčko govorno područje, a i dovoljno je blizu Makedonije, koja je centar širenja moći ove vladarske kuće. Kao pokretača interesovanja za ovo ostrvo autorka navodi Filipa III, neposrednog savetnika Aleksandra Makedonskog i njegovog bliskog rođaka, koji je, verovatno, i sam bio posvećen u samotračke misterije.

Pišući o građevinama i istorijatu sveučilišta u helenističkom periodu, S. Kol naročitu pažnju obraća posvećenicima u samotračke misterije. Najzanimljiviji među njima su svakako Ptolomeji i Seleukidi. Osnovni uzrok njihovog vezivanja za Samotraku nisu pretenzije na ovu teritoriju, već želja ovih vladara da sebe prepoznaju kao naslednike velike i moćne makedonske dinastije, što im obezbeđuje legitimnost i prestiž. Ovakav stav makedonske vladarske kuće, a i njenih naslednika obezbediće i samom ostrvu rang Eleuzine, Delfa, Iliona u Atini, Artenizona u Efesu i drugih velikih kulturnih mesta razvijenog helenizma.

Treće poglavlje je posvećeno samim misterijama i procesu inicijacije. Izdvajaju se dva stepena posvećenosti: *myesis* i *epopteia*. U tumačenju ovih oblika posvećivanja arhitektura građevina i epigrafski spomenici imaju podjednak značaj. Samotrački natpisi oštro razlikuju *mystai* i *epoptai*, a i arhitektonski se ova dva stepena ne podudaraju, tj. svaki od njih ima poseban hram za obavljanje svetih radnji. Za razliku od Eleuzinskih misterija, s kojima se često porede, samotračke imaju dva stepena.

Neki autori su na osnovu literarnih izvora pokušali da dokažu postojanje trećeg, međustepena *telete*, ali se S. Kol s tim stavovima ne slaže, odnosno ne nalazi da za to na samom lokalitetu postoje dokazi. Od Eleuzine se razlikuje i po tome što na Samotranci ne postoji tačno utvrđeno vreme za posvećivanje, a prelaz iz jednog u drugi stepen posvećenosti je moguć u jednom danu (čekanje na prelaz iz neposvećenosti u potpuno mističko znanje u Eleuzini može da traje i više od godinu dana).

Anaktarion i *Hieron* su dva hrama koja su zbog svoje arhitekture izdvojena kao moguća kulturna mesta za obavljanje inicijacije. Prvi od ova dva hrama na svom južnom delu ima strukturu kružnog oblika, oko kružne jame koju je Lemani nazvao *bathros*. Ova struktura ima terasu na ulazu, koja je dovoljna da primi jednog čoveka, ali ne omogućava ulaz u jamu, u kojoj je, kada je pronađena, stajao kamen. Struktura je mogla biti predviđena za žrtve ljevanice — libaciju. U vrlo oskudnim tragovima *Proto-Anaktarona* ova struktura nije poznata, ali s obzirom da se javlja i kasnije, može se pretpostaviti njeno postojanje. Slična konstrukcija je nađena i u *Orthostatu*, te možemo zaključiti da je poštovanje htonskih božanstava i libacija u njihovu čast zauzimalo značajno mesto u kultu. Značajno mesto zauzimaju i dve monumentalne, itifalične figure od bronzne koje pominju brojni klasični pisci.

Mada je misterije nemoguće u celosti rekonstruisati autorica daje prikaz pojedinih kulturnih radnji. U malu sobu na južnoj strani hrama ulazilo se samo spolja te ona nije bila povezana s prostranom centralnom prostorijom. Lemani je pretpostavio da su, pre glavne ceremonije, kandidati ulazili u ovu sobu da se presvuku i uzmu lampu. Pri iskopavanju hrama, lampe su na ovom mestu često nalažene. Presvlačenje je moglo imati simboličnu funkciju odlaganja ranijih navika. Potom su, verovatno, izlazili iz hrama i odlazili do njegove zapadne strane gde se nalaze dvoje vrata za ulaz u centralnu prostoriju. Ovde se odigravao najznačajniji deo posvećenja, odavanje svete tajne i otkrivanje svetih objekata. Ukoliko su, prema grčkom običaju, sveti predmeti bili pohranjeni u severnoj prostoriji, onda je razumljiv natpis iznad njenih vrata koji zabranjuje ulaz onima koji nisu prošli *myesis*. Posvećenici su obred posmatrali s drvenih klupa, čije su kamene osnove nađene prilikom iskopavanja.

Itifalične figure su, prema pisanim izvorima, igrale značajnu ulogu u obredu, te su same misterije, veruje autor, mogle biti vezane za stvaranje čoveka i njegovu polnu moć. Ako su ove dve statue stajale u severnoj prostoriji ili bli-

zu njenih vrata, tajna koju su simbolisale mogla je biti deo obredne priče koja se odvijala u centralnoj prostoriji.

U toku same ceremonije, posvećenik je dobijao dva predmeta, purpurni pojas, te prsten od namagnetisanog gvožđa čija je svrha bila da pruži zaštitu koju misterije nude. Namagnetisani prsten je predstavljao neposrednu moć božanstva, i obično je, prema izvorima, bio obrubljen zlatom. Posvećenicima je davao zaštitu i obezbeđivao neposredan kontakt s božanstvom.

Podaci o *epoptei* se ne sreću u književnim izvorima, te se o njenom postojanju na Samotraci nije ni znalo do otkrića reči *epoptai* 1982. na jednom natpisu. Na osnovu analogije s Eleuzinom, smatra se vrhunskim posvećenjem u misterije. Liste s imenima posvećenika koji su dostigli ovaj stadijum su retke, i ne daju nam nikakve podatke o tom delu obreda. Tek kada je K. Leman 1951. god. ustanovio vezu *Hierona* s višim stepenom posvećenosti, o samom obredu saznajemo više.

Dva stepenasto postavljena kamena ispred hrama mogla su da služe za „priznavanje greha”. S ovim terminom koji K. Leman koristi, S. Kol se ne slaže jer previše jasno asocira na hrišćansku ikonografiju. Ona smatra da su samotrački sveštenici mnogo više pažnje poklanjali obrednoj čistoti nego moralnim kvalitetima posvećenika. O moralnoj čistoti posvećenika raspravlja se samo ako se ogrešenjem o nju, posvećenik ujedno ogrešio i o obrednu zabranu, te mu se ne dozvoljava pristup u svetilište da ga ne bi „zagadio”. Da se tome poklanjala velika pažnja nagoveštavaju pisani izvori koji govore o isključivanju pojedinih posvećenika.

Neobično veliki pronaos je služio prijemu velikog broja mista. Oni su čekali ispred vrata dok se u naosu obavljao pojedinačni obred pranja posvećenika. U naosu se, desno od vrata nalazio odvod za vodu. K. Leman pretpostavlja da se posvećenik skidao, te da su ga uz posebne obrede radnje sveštenici prali. S. Kol ovakav postupak smatra malo verovatnim, zapravo preteranim, te veruje da se posvećenici nisu obnaživali, i da je za ritualno pranje i sam čin pranja ruku bio dovoljan. Jedini podatak o potpunom obnaživanju pri ovom činu nalazimo kod Aristofana, ali kako se u drugim izvorima ne sreće, autorka ga smatra nedovoljnim.

Nakon ritualnog pročišćavanja, svaki od posvećenika je zauzimao jedno od mermernih sedišta u naosu. Centralno mesto u naosu zauzima *eshara*, koju S. Kol vezuje za prinošenje poslednje žrtve, pre samog čina *epopteie*. Iza naosa se nalazila apsida, koja je verovatno bila odvojena zavesama. Apsida je oko 200 god. sta-

re ere preoblikovna, istovremeno s promenama koje su zadesile i ostale delove hrama (proširivanje ulaza u naos i sl.), što K. Leman povezuje sa suštinskim promenama u ritualu *epopteia*. Isti autor smatra da je ovo posledica uključivanja taurobolije u obred. Ovo bi sam mistički čin vezalo za boginju koja se dosta često javlja na samotračkom novcu, koja je najčešće tumačena kao Kibela. Jedan vid poštovanja ove boginje je i žrtvovanje bika (taurobolija). Mada tumačenje smatra dopadljivim, autorka se ograđuje od njega jer je istovremeno i nedovoljno argumentovano. Proširivanje vrata na celj je moglo proisteci iz mnogo prozaičnijih razloga.

Ritualno obedovanje i pijenje su dosta dugo smatrani sastavnim delom obreda, ali su tek nedavno potvrđeni iskopavanjima Makredija, koji je na brdu ispod Stoe našao odaje nesumnjivo korišćene za gošćenje (*hestiatoria*). Kako su iste prostorije korišćene od pozne klasike do u rimsko doba, njihovu istoriju je teško rekonstruisati. Pojedini radovi su bili prekriveni mozaicima od oblutaka ili kockica, a u dvema zadnjim prostorijama su nađene platforme duž zidova koje su mogle nositi pokretne klupe za sedenje.

O ovom delu obreda ne postoje podaci u pisanim izvorima o Samotranci, ali je on dosta čest i na drugim svetilištima. Govoreći o tome da su posvećenici prebrzo prolazili kroz ceo proces, autor zaključuje da je zajedničko obedovanje predstavljalo svojevrsan odmor između dva stepena posvećenja: *myesis* i *epopteia*. Mada sama suština i jednog i drugog i dalje ostaje nejasna, kao i same misterije, ipak je razjašnjen i bar donekle rekonstruisan proces inicijacije.

U četvrtom poglavlju se raspravlja o grčkim inicijantima i *theoroi* na Samotranci. Obradene su samotračke liste posvećenika s detaljnim tumačenjem različitih podataka koje sadrže. Proučavanje spiskova s mistima nam ukazuje na geografski široko područje sa kojeg dolaze: Malu Aziju, ostrvlje, grčko kopno i Egipat. Misti su poređani ili prema grupama gradova ili, kao što je slučaj kod mista sa grčkog kopna, prema pojedinačnim gradovima.

Bilo je uobičajeno da grčki gradovi šalju specijalne izaslanike na Samotraku, koje su nazivali *theoroi*. Ova reč u grčkom ima nekoliko značenja: posmatrač, službenik koji posećuje festival (značenje koje se može primeniti na samotračke natpise), činovnik koji najavljuje festival, osoba poslata da prouči svetilište, ili ponegde, mesni civilni činovnik. Najstariji spiskovi *theoroi*-a na Samotranci potiču iz III veka stare ere, a najnoviji su verovatno iz I veka nove ere. Ove liste su još jedan dokaz da je

svetilište u to vreme imalo najviše ugleda. Da je kult u III veku već čvrsto formiran govori i to što je geografska pripadnost *theoroi*-a ista kroz ceo period. Uglavnom dolaze kao izaslanici gradova sa maloazijske obale i ostrvlja. Za razliku od mista, oni su isključivo Grci. Na natpisima se javlja četrdeset i šest gradova, poneki od njih i više puta. Kako smo rekli, većina gradova je locirana u Maloj Aziji i na ostrvlju, dok su Trakija, Makedonija i Grčka samo marginalno obuhvaćene. Kao mesto gde su se spiskovi *theoroi*-a prvobitno nalazili autor predlaže jonsku građevinu u blizini *Anaktariona*, mada su kasnije dislocirani i nalaženi po celom svetilištu.

Sledeće poglavlje je posvećeno Samotračkim bogovima i njihovim poklonicima na drugim lokalitetima. U njemu se obrađuju natpisi u formi zvaničnih dokumenata i ličnih zaveta, kao i hramovi ovih božanstava van Samotrake. Neki od natpisa pominju sveštenike Velikih Bogova (njih desetak) u gradovima gde im je kult bio jak. Ti gradovi su najčešće imali svoje *theoroi* na Samotraci, koji su održavali kontakt s matičnim kultom. O dužnostima sveštenstva najviše govori natpis iz Dionisopolisa, gde je sluzenje samotračkim bogovima samo jedna od četiri funkcije poverene svešteniku, uglednom građaninu. Kako natpis kao posebnu izdvaja funkciju sveštenika Velikih Bogova, autorka zaključuje da obezbeđenje procesije za miste i prinošenje žrtve (funkcija vezana za SAMOTRAČKE MISTERIJE) nije isto što i poštovanje Velikih Bogova. Da li se, pri tom Veliki Bogovi na ovom natpisu mogu poistovetiti sa samotračkim Velikim Bogovima, ostaje pitanje na koje ne dobijamo odgovor. Hramovi su ustanovljeni na mnogim drugim lokalitetima mada na njima ne postoje natpisi i obaveštenja o sveštenstvu.

Na ostrvlju Egejskog mora, naročito na Rodosu i duž obala Male Azije, javljaju se na natpisima *Samothrakistai* ili poštovaoci samotračkih bogova. Ova udruženja nisu vezana za države, već su isključivo privatne grupe građana koji od samotračkih božanstava očekuju zaštitu, naročito na moru. Nije čudo da su to najčešće mornari, koji nisu nužno posvećenici u misterije.

S. Kol zatim obrađuje natpise i druge podatke o rimskim građanima na Samotraci. Tu se izdvaja analiza o vezi Samotrake s poreklom rimskih Penata. Autorka navodi različite izvore koji ove dve grupe bogova dovode u vezu. Prema legendama, koje neznatno variraju u sadržaju, prvi dom rimskih Penata je Samotraka. Otuda i interesovanje Rimljana za njene misterije. Osnov ovog povezivanja S. Kol nalazi u grčkom imenu *Theoi Megaloi* koji odgovara nazivu *dei magni* na latinskom. Međutim, dok je *Veliki* sastavni deo imena samotračkih bogova,

kod rimskih je on samo epitet. Većina rimskih inicijanata pripada zvaničnim poslanstvima, a njihovi spiskovi, za razliku od grčkih, uključuju i veliki broj robova, kojih na jednom natpisu može biti i dvadeset. Rimljani se retko javljaju kao *epoptai*. Autorka zaključuje da su njihovi razlozi za posvećivanje u misterije retko religiozni, već prvenstveno politički (administrativni u provinciji Makedoniji) ili sentimentalni (vezani za poreklo kućnih bogova samih Rimljana).

Mada knjiga Suzane G. Kol ne daje odgovore na pitanja o tome ko su Veliki Bogovi Samotrake i čemu su posvećene samotračke misterije, ona sam proces uvođenja u misterije i strukturu posvećenika detaljno analizira i izlaže socijalne i ekonomske aspekte proučavanja ovih problema u burnom periodu od IV veka stare ere do rimske dominacije na ovom području. Knjiga je vredan i zanimljiv doprinos rasvetljavanju ovih pitanja kao i prikaz onoga što je dosada postignuto.

